

Савчук Г. О.

Івано-Франківський національний медичний університет

**ЯВИЩЕ СУБСТАНТИВАЦІЇ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ
У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ**

Статтю присвячено дослідженню лексичного процесу, який відбувається на рівні слів і пов'язаний з перехідністю в галузі мови, а саму – про субстантивацию дієприкметників. Дослідження процесів переходу частин мови займають важливе місце у лінгвістичній науці. Ці явища мови виражають багаті семантичні можливості слів і свідчать про народження в мові чогось нового, вони роблять систему мови багатою та розвинутою. Серед різноманітних процесів переходу частин мови значне місце займає субстантивация. Головне завдання нашої роботи – окреслити теоретичне підґрунтя для розуміння особливостей субстантивации дієприкметників у давньогрецькій мові. Актуальність роботи визначається недостатнім вивченням явищ субстантивации в давньогрецькій мові, зокрема субстантивованих дієприкметників, хоча субстантивация дієприкметників широко представлена в текстах різних жанрів давньогрецької літератури. Головними методами дослідження є індуктивно-дедуктивний метод – для спостереження, аналізу і наступного синтезу фактичного матеріалу; описовий метод – для інвентаризації, класифікації і інтерпретації досліджуваних явищ мови. Подальша ідентифікація субстантивованих дієприкметників у текстах відбувається шляхом методу лексикографічної перевірки. Результати дослідження сприяють теоретичному і практичному дослідженню різножанрових текстів давньогрецької літератури та є внеском у розвиток сучасної мовознавчої науки. Було визначено базові теоретичні підходи до розуміння явища субстантивации та розглянуто особливості субстантивации дієприкметників у давньогрецькій мові. Висвітлено трактування дієприкметника як частини мови та специфіку субстантивации дієприкметника. Давньогрецький дієприкметник відіграє помітну роль в процесі іменникового словотворення, що обумовлено своєрідністю дієприкметника, як іменної форми дієслова, яка внаслідок нестійкого становища цієї групи слів проявляє схильність до значних семантичних та граматичних змін.

Ключові слова: субстантивация дієприкметників, давньогрецька мова.

Постановка проблеми Дієприкметник є досить складною для однозначного трактування частиною мови, оскільки він характеризується граматичними категоріями, властивими дієслову, а саме – часом і станом, та категоріями, які властиві прикметнику, тобто числом, видом і відмінком. У синтаксичному відношенні дієприкметник, як і прикметник, виконує функції означення та іменної частини складеного присудка, а також може служити додатком і керувати відмінком, тобто мати синтаксичні властивості дієслова. Об'єднання ознак двох частин мови, власне, і спонукало давньогрецьких граматиків дати дієприкметнику назву *μετοχη* – *участь*, виходячи з того, що його ознаки властиві двом частинам мови – імені і дієслову.

Дієприкметник був об'єктом вивчення багатьох мовознавців античності починаючи ще від стоїків. Стоїки розглядали дієприкметник як щось середнє між дієсловом та іменем. Вони не вважали дієприкметник окремою частиною мови,

оскільки дієприкметники не мають власного статусу, а завжди є залежними. Граматики александрійської школи, починаючи від Аристарха, вважали дієприкметник окремою частиною мови, яка має ознаки імені та дієслова. Такий погляд на дієприкметник перейняли від греків римські грамматики, які визнавали його самостійною частиною мови і називали *participium*.

Питання про дієприкметник найдетальніше опрацьовано у видатного римського граматака Прісціана, у нього ми знаходимо чимало цікавих спостережень про перехід дієприкметників у прикметники та іменники. Він намагається пояснити відмову стоїків від виділення дієприкметника як окремої частини мови тим, що він є не первинним за своїм походженням, а утворюється від інших частин мови. Будучи не в змозі визначити чим є дієприкметник як окрема частина мови, Прісціан чітко розуміє, що дієприкметникам не дозволяє бути іменем наявність у них категорії часу і збереження дієслівного керування. Однак

з іншого боку, дієприкметники не можуть бути дієсловами, оскільки вони мають рід і відмінки як іменники. Одним з критеріїв визначення переходу дієприкметників у іменники античні граматики називають здатність керувати генетивом. Керування родовим відмінком, як визнають сучасні вчені, є однією з основних особливостей переходу дієприкметників іменники. У римських граматиків це керування є головним критерієм для визначення субстантивації дієприкметників. Вони відзначають, що дієприкметники зберігають керування дієслів, від яких утворені; якщо ж дієприкметники керують родовим відмінком, то вони переходять в імена [1, с. 41].

Підсумовуючи, слід відзначити, що в римській граматичній науці зустрічаються досить докладні дані про субстантивацію дієприкметника. Не виділивши ще прикметників в окрему частину мови, римські граматики досліджували перехід дієприкметників в імена, оскільки *poen – im*'я в античній граматиці становило одну велику нерозчленовану частину мови, у склад якої входили іменники, прикметники, числівники і навіть частина займенників. Основними ознаками трансформації дієприкметників вважались: здатність до утворення вищого і найвищого ступенів порівняння, утворення прислівників і керування генетивом. Говорячи про трансформацію дієприкметників, римські граматики не звернули уваги на синтаксичну роль дієприкметника, у якого до процесу субстантивації основними синтаксичними функціями є функція узгодженого означення та іменної частини складеного присудка, а після субстантивації – функція підмета і додатка, рідше – прикладки та неузгодженого означення. Недооцінка синтаксичної долі дієприкметника пояснюється тим, що античній граматиці були невідомі поняття членів речення, і взагалі синтаксис, порівняно з фонетикою і морфологією, значно відставав [1, с. 43].

Дієприкметник як самостійна частина мови фігурував також у граматичній науці Європи аж до середини XVIII ст. Так, в українських граматиків XVII ст. (Лаврентій Зизаній, Іван Ужевич, Мілетій Смотрицький) дієприкметник розглядається як самостійна частина мови. Основи граматичної теорії про дієприкметник російської мови заклав М. В. Ломоносов. Перша згадка про особливості українського дієприкметника припадає на початок XIX ст. (у граматиці О. Павловського). Французький мовознавець Г. Жирар вилучив дієприкметник з числа системи частин мови і включив до складу дієслова. З того часу погляди вчених у визначенні цього класу слів розділились.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному мовознавстві у зв'язку з подвійною природою дієприкметника виділяють три основні напрями у визначенні його сутності: 1) як дієслівної форми; 2) як прикметника; 3) як дієслівно-іменної форми. Кожному з цих поглядів властива тенденція до розкриття своєрідності дієприкметника як віддієслівної форми, форми дієслова, дієслівного утворення, дієслівно-іменної форми.

Фундаментальні українські мовознавці вважають дієприкметник дієслівною формою: А. О. Загородський [2, с. 158], Б. М. Кулик [3, с. 364] та ін. Але трактування дієприкметника як дієслівної форми ніколи не було загальноприйнятим, тому частина науковців не поділяє поглядів про належність дієприкметника до дієслова, а вважають дієприкметник формою прикметника.

На думку Л. Ю. Смольської, найправильнішим є таке визначення: дієприкметник є дієслівно-іменною формою, яка означає дію, що приписується особі або предметові, як їх означення чи властивість, що проявляється у часі [4, с. 70].

Р. Оліщук поділяє погляди вчених, розглядають дієприкметник як утворення, яке має властивості прикметника і в той же час являється дієслівною формою [5, с. 29].

У сучасній мовознавчій літературі значна увага приділяється питанню транспозиції – переходу слів з однієї частини мови в іншу. Субстантивація – вид транспозиції, який полягає в переході слів (словоформ) з інших частин мови до класу іменників. Розрізняють синхронічну та діахронічну субстантивацію. Перша зумовлена паралельним існуванням у мові твірного і похідного слів як різних частин мови; друга ж передбачає остаточний перехід слова до класу іменника і втрату ним вихідного частиномовного статусу. Субстантивуються переважно слова іменних частин мови (прикметники) та дієприкметники. Це пояснюється тим, що між іменниками та прикметниками в індоєвропейських мовах первісно формальної різниці майже не було. Єдина відмінність полягає в тому, що прикметник змінюється за родами і утворює ступені порівняння. Так, у латинській мові повна субстантивація відбувається без будь-яких труднощів, тому що в ній системи флексій іменника та прикметника однакові. Те ж можна сказати і про давньогрецький дієприкметник, який так само легко піддається субстантивації. Своєрідність дієприкметників виражається наявністю в них граматичних категорій двох частин мови – іменника і дієслова, це призводить до нестійкого становища цієї групи слів. Що є причиною того, що

дієприкметник особливо схильний до значних як семантичних, так і граматичних змін [12, с. 69–70].

Як зазначалось раніше в одній з наших праць [13, с. 86], питання субстантивації дієприкметників на матеріалі латинської мови розробляли Дж. Адамс [6], Л. Ю. Смольська [4, 7], на матеріалі української мови – Н. Є. Лихошерстова [8], Г. М. Гнатюк [9], на матеріалі іспанської мови Г. В. Сингаївська [10] та ін. На матеріалі давньогрецької мови дане питання є недостатньо опрацьованим, хоч явище субстантивації дієприкметників є досить поширеним у творах давньогрецької літератури і на нього звертають увагу автори всіх фундаментальних граматик (напр. Швіцер [11, с. 408–409]).

Мета роботи – виявити особливості субстантивації дієприкметників у давньогрецькій мові та дати загальну характеристику цьому явищу на ґрунті давньогрецької мови, дослідити морфолого-синтаксичні особливості субстантивованих дієприкметників.

Виклад основного матеріалу. Субстантивація дієприкметників дуже подібна щодо вияву цього явища в найближчій до дієприкметника категорії – прикметника. Справді, субстантивуючись, дієприкметник, як і прикметник, набуває іншої семантики – значення субстанції, інших граматичних особливостей – втрачає підпорядкований характер роду, числа і відмінка, набуваючи самостійного вираження цих категорій, виступає в іншій синтаксичній функції – підмета й додатка. Субстантивовані дієприкметники мають в ряді випадків свої, притаманні лише їм, особливості, а саме збереження дієслівності, дієслівного керування, лексичного оточення, характерного для дієслівних утворень. Проте субстантивуються далеко не всі дієприкметники, тому умови й причини цього явища становлять незаперечний інтерес.

Першою умовою субстантивації дієприкметників, як вважає ряд дослідників, є ад'єктивація дієприкметників, їх перехід в прикметники, лише після чого такі ад'єктивовані дієприкметники субстантивуються. Однак ця умова не є обов'язковою у всіх випадках субстантивації дієприкметників. Другою умовою субстантивації дієприкметників є пропускання, втрата іменника, який він пояснював, однак і ця умова не охоплює всі випадки.

Як будь-яка частина мови у функції додатка чи підмета дієприкметник може субстантивуватись. Субстантивовані дієприкметники вказують не на якість предмета, а на сам предмет і вживаються у функції підмета або додатка. Досить поширеною є думка про те, що всі субстантивовані дієприк-

метники пройшли стадію ад'єктивації [7]. Однак Г. М. Гнатюк зазначає, що багато дієприкметників переходять в іменники після того, як вони ад'єктивувалися, і тому особливості субстантивації дієприкметників збігаються з особливостями субстантивації прикметників. Проте наявність ряду спільних рис у цьому процесі не виключає особливостей, притаманних тільки дієприкметникам, а саме збереження субстантивованим дієприкметником в деяких випадках ознак дієслівності, різна активність субстантивації в певних семантичних групах тощо [9, с. 160].

У дієприкметниках, які перейшли в іменники, відбуваються глибокі внутрішні зміни, пов'язані не лише з переосмисленням загального лексико-граматичного значення, але і з новими граматичними властивостями. Субстантивовані дієприкметник ставши назвою особи чи предмета (навіть якщо це відбувається тільки в даному контексті), змінює свої граматичні категорії, уподібнюючи їх граматичним категоріям іменника, тобто набуваючи роду, числа та відмінку.

Якщо іменникам властиві постійні категорії роду, числа та відмінку, то у дієприкметника такі категорії мають відносний характер. Стаючи виразниками загального значення предметності, граматичні категорії роду, числа та відмінка перестають бути формами узгодження і змінюють свій характер – із залежних та відносних вони перетворюються в самостійні, абсолютні.

У давньогрецькій мові спостерігається чітка закономірність родового оформлення субстантивованих дієприкметників в залежності від їх значення: одні дієприкметники субстантивуються лише в чоловічому роді, інші – в жіночому, однак випадки субстантивації дієприкметників жіночого роду є поодинокими, ще інші – в середньому. Цим вони різко відрізняються від несубстантивованих дієприкметників, які можуть вживатись у формі трьох родів.

В чоловічому роді вживаються переважно дієприкметники зі значенням особи за різними ознаками. Значення чоловічого роду вони набули тому, що співвідносяться з іменниками чоловічого роду *ἄνθρωπος, πολίτης, ἀνὴρ*. Наприклад, *τοὺς Σκύττας καὶ τοὺς περιοίκους λέγειν* (Hdt. Hist. 4. 31) – *Скіфи і їхні сусіди кажуть*; “*Ἑλλήνων δὲ οἱ τὸν Πόντον οἰκέοντες ὄδε* (Hdt. Hist. 4. 8) – *а ті з греків, які живуть на узбережжі Понту таке*; *καὶ ἔπειτα ἀποπίνουσι καὶ τῶν ἐπομένων οἱ πλείστου ἄξιοι* (Hdt. Hist. 4. 70) – *а потім п'ють і найдостойніші з тих, що їх супроводжують*; *ὁ δὲ Θύων ὄπισθε τοῦ κτήνεος ἔστεως σπάσας τὴν ἀρχὴν τοῦ στρόφου καταβάλλει μιν* (Hdt. Hist. 4. 60) – *а той, хто при-*

носить жертви стоїть позаду, тягне за кінець мотузки перекидає тварину.

Форма жіночого властива переважно для дієприкметників, які позначають індивідуальні ознаки, але приклади субстантивації дієприкметників жіночого роду трапляються дуже рідко. Наприклад, *τὰς δὲ ἀποθησκούσας τῶν παρθένων ἐκ τῶν τραμάτων ψευδοπαρθένους καλέουσι* (Hdt. Hist. 4.180) – *тих з дівчат, які помирають від ран вони називають псевдо дівчатами*.

Форма середнього роду використовується на позначення неживих предметів (τὸ διδόμενον (Hdt. Hist. 4.131; 4.16.; 4.162 – *дароване*) абстрактних (τὸ γινόμενον (Hdt. Hist. 4.4; 4.80.) – *те, що сталося*). та збірних понять (τὰ βεβουλευμένα (Hdt. Hist. 4.120; 4.128) – *рішення*; τὰ εἰρημένα (Hdt. Hist. 4.86.4) – *сказане*; τὰ κατήκοντα (Hdt. Hist. 4.136) – *те, що відбувається*).

Категорія числа субстантивованих дієприкметників також носить самостійний характер. Як і звичайні іменники субстантивовані дієприкметники можуть вживатись і в однині, і у множині (τῷ δ' ἐπομένῳ (Hdt. Hist. 4.10) і τῶν ἐπομένων (Hdt. Hist. 4.70) та τοὺς ἐπομένους (Hdt. Hist. 4.73).

Субстантивовані дієприкметники відмінюються як відповідні іменники, тобто ті, що вживаються в жіночому роді за I відміною, а ті, що вживаються у чоловічому та середньому родах – за II та III відмінами. Якщо форми несубстантивованих дієприкметників повністю залежать від форм відмінків, то форми відмінків субстантивованих дієприкметників є абсолютно самостійними. Субстантивовані дієприкметники вживаються у всіх відмінках однини та множини, однак не в однаковій мірі. Проведене дослідження свідчить про те, що і в множині, і в однині найчастіше вживаються форми знахідного відмінка.

В основі субстантивації дієприкметників лежить, з одного боку – втрата дієслівних ознак – категорії часу, стану, виду та дієслівного керування, а з другого – розвиток ознак іменника, закріплення певного роду, набуття категорії відмінка. Субстантивований дієприкметник перестає виражати дійову ознаку – процесуальність і результативність, а якщо він був ад'єктивований – якісність. Натомість він починає виступати замість іменника, позначаючи предмет, характерну ознаку якого передавав [9, с. 159].

Процеси набуття іменникових і втрати дієприкметникових ознак взаємопов'язані, тому субстантивація відбувається не внаслідок втрати дієприкметникових ознак, але втрата цих ознак викликається сприйняттям поняття, позначуваного дієприкметником, як субстанції. Про те, що для субстантивації не обов'язково потрібна втрата дієприкметникових ознак, свідчать субстантивовані дієприкметники з лексичним оточенням, пояснювальними словами [9, с. 179].

Внаслідок субстантивації змінюються семантико-граматичні та формально-граматичні ознаки дієприкметника як форми дієслова. Замість категоріального значення дії або стану, властивого всім дієслівним формам, субстантивованій дієприкметник набуває іменникового категоріального значення предметності. При цьому дієслівна семантика не руйнується в дієприкметнику, перетворюючись на предметну, а навпаки, збагачується за рахунок останньої. У той час як віддієслівні іменники виражають дію абстраговано від діяча, субстантивовані дієприкметники вказують на діючу особу, позначену дією, віднесеною до нього. Тому субстантивати в іменниковій парадигмі вживаються тільки на позначення суб'єкта, об'єкта та результату дії [10, с. 336].

Висновки. Давньогрецький дієприкметник відіграє помітну роль в процесі іменникового словотворення, що обумовлено своєрідністю дієприкметника, як іменної форми дієслова, яка внаслідок нестійкого становища цієї групи слів проявляє схильність до значних семантичних та граматичних змін.

Морфолого-синтаксичний статус субстантивованих дієприкметників свідчить про те, що в функціональному відношенні вони в значній мірі асимілюються зі звичайними іменниками. В процесі субстантивації граматичні категорії роду, числа і відмінку дієприкметника набувають самостійний характер. Слід зазначити, що серед субстантивованих дієприкметників розглядаються не лише лексеми з повною і неповною субстантивацією, але й такі, що мають найслабший її вияв (оказіональна, каузальна). Отже, термін «перехід дієприкметника в іменника» слід розуміти в широкому значенні – від найменших проявів цього явища до його повного проявлення і завершення.

Список літератури:

1. Полякова Л.Я. До історії вивчення дієприкметника. *Вісник Харківського університету. Філологія*. Харків, 1971. № 64. Вип. 6. С. 36–45.
2. Загородський А.О. Граматика української мови. Морфологія. Ч. I. К. : Радянська школа, 1953. 271 с.

3. Жовтобрюх Ж.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. 4-е вид. Київ: Вища школа, 1972. Ч. 1. 404 с.
4. Смольська Л.Ю. Про частиномовну приналежність дієприкметника. *Іноземна філологія – питання класичної філології*. Вип. № 99. Львів, 1988. С. 66–71.
5. Оліщук Р. Грецька мова. Синтаксис. Львів: ЛБА, 1996. 274 с.
6. Adams J.N. The Substantival Present Participle in Latin Glotta. Vandenhoeck&Ruprecht (GmbH&Co. KG.). 1973. p. 116–136.
7. Смольська Л.Ю. Питання ад'єктивації та субстантивізації дієприкметників у творах римських граматики. *Іноземна філологія – питання класичної філології*. Львів, 1977. Вип. № 45. С. 38–45.
8. Лихошерстова Н.С. Семантико-стилістичний аспект субстантивізації дієприкметників в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2001. 17 с.
9. Гнатюк Г.М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові. Київ: Наукова думка, 1982. 247 с.
10. Сингаївська Г.В. Семантико-граматичний аспект субстантивізації дієприкметників в іспанській мові. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. Збірник наукових праць. Вип. 22. Київ, 2009. С. 332–343.
11. Schwyzer E. Griechische Grammatik. Syntax und syntaktische stilistik / Eduard Schwyzer. München: C. H. Beck'sche verlagsbuchhan Dlung, 1975. 714 p.
12. Яцина О.І. Субстантивізація дієприкметників у творах Тацита. *Іноземна філологія – питання класичної філології*. Львів, 1975. Вип. № 40. С. 69–70.
13. Наумок Г.О. Оказіональні субстантивовані дієприкметники на позначення особи за семантичною ознакою “дія” в IV книзі “Історії” Геродота. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. Частина I. № 6. 2011. С. 85–89.
14. Herodoti Historiarum Libri IX / edidit Henr. Rudolph. Pietsch. Vol. 1. Lipsiae : in aedibus B.G. Teubneri. 1838. 413 S.
15. Liddell H.G., Scott R. Greek-English Lexicon. Compiled by Henry George Liddell, Robert Scott, revised by Sir Henry Stuart Jones. Oxford: Clarendon Press, 1996. 2042 p.

Savchuk H. O. THE PROCES OF SUBSTANTIVATION OF PARTICIPLES IN THE ANCIENT GREEK LANGUAGE

The article is dedicated to the study of the lexical process that takes place at the level of words and is related to transitivity in the field of language, and the substantivation of participles. Studies of the transition processes of parts of speech occupy an important place in linguistic science. These language phenomena express the rich semantic possibilities of words and testify to the birth of something new in the language, they make the language system rich and developed. Among the various processes of transition of parts of speech, substantivation occupies a significant place. The main task of our work is to outline the theoretical basis for understanding the peculiarities of the substantivation of participles in the ancient Greek language. The relevance of the work is determined by insufficient study of the phenomena of substantivation in the ancient Greek language, in particular substantivized participles, although substantivation of verbs is widely represented in the texts of various genres of ancient Greek literature. The main research methods are the inductive-deductive method – for observation, analysis and subsequent synthesis of actual material; descriptive method – for inventory, classification and interpretation of the investigated language phenomena. Further identification of substantivized participles in the texts is carried out by the method of lexicographic verification. The results of the research contribute to the theoretical and practical study of various texts of ancient Greek literature and are a contribution to the development of modern linguistic science. The basic theoretical approaches to understanding the phenomenon of substantivation were determined and the peculiarities of substantivation of participles in the ancient Greek language were considered. The interpretation of the participles as a part of speech and their specifics are highlighted. The ancient Greek participle plays a significant role in the process of noun word formation, which is due to the peculiarity of the participle as a noun form of the verb, which, due to the unstable position of this group of words, is prone to significant semantic and grammatical changes.

Key words: substantivation of participles, ancient Greek language.